

FABRİKALAR KURAN FABRİKA' KARDEMİR İLE TÜRKİYE DEMİR- ÇELİK SEKTÖRÜNÜN ÖYKÜSÜ

Mahmut KİPER

Metalurji Mühendisi

20 Ekim 1992 tarihinde TMMOB Metalurji Mühendisleri Odası'nda yapılan Akşam Söyleşisi'nin konusu 'Türkiye'nin Demir-Çelik Öyküsü'; konuşmacısı ise – Atatürk'ün yurtdışına gönderdiği diğer öğrencilerle birlikte 1926'da Ankara Garı'ndan bizzat uğurladığı – ülkemizin ilk Metalurji Yüksek Mühendisi Selahattin Şanbaşıoğlu idi.

Şanbaşıoğlu, önce makine mühendisliği eğitimine başlamış; ama daha sonra, '**memlekete gereklidir**' diyerek Aachen'de metalurji eğitimi görmüş; 930'ların başlarında başlayan demir-çelik seferberliğinin her aşamasında nefer, lider, gözlemci ve tanık olarak yer almış; Türkiye'nin sınaî gelişiminde sürekli izler bırakmış ve bu satırlarda anlatılacak olan demir-çelik öyküsünün –inanılmaz güçlü hafızasıyla en ince detaylarına kadar– bu günlere taşınmasını sağlamış bir üstadımızdı. Aynı zamanda, Cumhuriyetin o dönemlerdeki insanlarında görülen özelliklerinden olan üstün devlet ve görev bilinciyle, tüm olumsuzluk ve yokluklara rağmen, ülke sanayisinin temel taşlarını oluşturan kuruluşlarını ülkemizin sağlam tuğlaları olarak sessizce ören ve yine sessizce göçüp giden bir mühendisi idi. Türkiye demir-çelik öyküsünde KARDEMİR'in; KARDEMİR öyküsünde de, kendisi hiç çalışmamış olmasına rağmen, S. Şanbaşıoğlu'nun çok önemli bir yeri vardır.

Söyleşide, Şanbaşıoğlu Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden başlayarak bu öyküyü şöyle aktarmıştı :

"Endüstri devrimine yol açan temel unsur olan çeliğin kütle halinde imalatını gerçekleştirmiş olan İngiltere'nin Başbakanı kaybettikleri Amerikan müstemlekesi için demiştir ki, 'Biz bir müstemleke kaybettik ama öyle bir sanayi üretimi meydana getirdik ki, o müstemlekeyi kat kat telafi edecek durumdadır.' Evet.... çeliğin kitle halinde imali çok önemli bir olaydır. Osmanlı İmparatorluğu –gerçi elde bir vesika yok ama– 1820'lerde sanayi devrimine

girmeye çalışmıştır. Şöyle bir hatıramı müsaade ederseniz arz etmek isterim :

1942-43 senesinde, Askeri Fabrikalar Genel Müdürü Başkanlığı'ndaki bir heyetle harp içerisinde İngiltere'ye gittik. İngiltere'nin davetinin sebebi Türkiye'yi harbe sokmak için ilişkileri geliştirmektir. Fabrikayı gezdikten sonra enteresan bir şey göstereceğiz dediler. Fabrikanın büyük yeşil bahçesinin bir yerinde, fevkalade bakımlı, mermerden yapılmış, etrafı zincirle çevrili bir mezar var. Mezarın üzerinde: 'İstanbul'dan buraya staj için gelip 28 yaşında ölen İbrahim.....'ın mezarıdır. Bu garibin mezarına kimse dokunmasın!... Tarih 1840.' yazıyor....

Ama, Osmanlı İmparatorluğu'nda hangi tarihte kütle halinde çelik imaline başlandığına ilişkin bir vesika yok. Vakti zamanında Askeri Fabrikaların kütüphanesindeyken, İmalat-ı Harbiye'nin mazarından bahseden bir kitap görmüştüm. Sonra gidip aradım; ama kaybolmuştu. O nedenle hafızama istinaden anlatacağım. Osmanlı'da kütle halinde çelik üretimi evvela Camialtı Tersanesi ile başlamıştır. Abdülaziz'in zamanında Osmanlı Donanması'nın gelişmesi arzu edilmiş olduğu için, bu tersane kurulmuştur ve içinde hem demirhane, hem de bir haddehane bulunmaktadır. 2000 tona kadar bütün gemilerin boyası, çirak okulunun mürekkep ihtiyacı dahil tüm ihtiyaçları da bu tesiste yapılıyordu.

Daha sonra İmalat-ı Harbiye tarafından Zeytinburnu'ndaki demir-çelik tesisleri kurulmuştur. İlk kurulan tesisler beşer tonluk biri bazık, diğeri de asidik Siemens-Martin ocaklarıdır. Bazık sistemle kütle çelik imalatı, asidik sistemle de topların namluları yapılıyordu. Zeytinburnu'nda haddehane yoktu; dövme ve presleme işlemleri vardı. Yani, Siemens-Martin ocağından dökülen çelik haddeleme suretiyle değil, dövülme suretiyle şekil alırdı.

Bu durum aşağı yukarı Birinci Cihan Harbi'ne kadar devam etti. Bu savaşta hem çelikhanesi, hem imalathaneleri ve diğer tüm fabrikalar var güçleriyle çalıştılar. Mütareke ile birlikte hepsi kapandı, harap oldu. Ve Türkiye Cumhuriyeti teşekkül ettiği vakit 1923'te, elinde çelik üreten hiçbir tesis yoktu. Ufak pik dökümhanelerinden başka hiçbir şey kalmamıştı."

S. Şanbaşıoğlu Cumhuriyetin ilk yıllarındaki demir-çelik ile ilgili girişimleri de şöyle anlatıyor;

"İlk teşebbüs 1924 senesinde imalathanelerin tekrar kurulması için çıkarılmış bir kanunla başlar. 100 milyon liralık tahsisatın 5 sene zarfında sarf edilmesi üzerine

bir kanun çıkarılmış ve ona istinaden askeri fabrika imalathaneleri tekrar yeni baştan kurulmaya başlanmıştır. İlk önce Ankara Fişek Fabrikası ile işe başlanmıştır. Ve 1929 senesinde de, Kırıkkale'deki çelik fabrikasının temeli atılır. Bu fabrika 1932'nin başında bitti. Fabrikada iki tane 10'ar tonluk Siemens-Martin ocağı, bir tane 2 tonluk elektrikli ark ocağı ve iki tane de kupol ocağı ile beraber dökümhane, haddehane, demirhane, tamirhane vardı. 1932'de Almanlardan bir heyet geldi, bunları çalıştırmaya başladık."

S. Şanbaşıoğlu'nun 1995'te ölümünün ardından, bir anı kitabı basıldı. Bu kitabın sunuşunda Prof. Dr. Bilsay Kuruç, Türk Tarih Vakfı'nın Sözlü Tarih Projesi kapsamında, Ülkü Özen'in Selahattin Şanbaşıoğlu ile yaptığı söyleşiden alıntılara da yer vermişti. Bu söyleşide, Kırıkkale'nin ve fabrikanın o günlerdeki durumunu da Şanbaşıoğlu şöyle anlatıyordu :

"1932'de Kırıkkale'de askeri fabrika sahası dışında sadece 13 ev vardı. Meyhane, kahvehane ve kasap dükkanı aynı yerd. Yol yoktu. Haftada yalnız iki tren geçerd. Gazete gelmezdi. Fabrikaya ya trenle, ya da çamur tarladan geçerek gidilirdi. İşçi tamamen oraların köylüsüydü. İki üç saatte köyünden eşekle veya yaya gelirdi. Fabrikada eşeklere ayrı yer vardı. Çelik fabrikasında 500-600 işçi çalışırd. **İşçilere** (yani çalışan köylüye) kendi getirdiği pekmez veya ayrına bandığı yufka ekmeğinden ibaret yemeğinin ve kendi elbisesinin dışında, **ilk fabrika yemeği ve kıyafeti Kırıkkale Çelik Fabrikası'nda verilmiştir. Bunu yapan da devlet değildi. Kendi aramızda para toplayıp başlattık ve usul haline getirdik...."**

O devirde yörede ne sebze hali, ne kabzımal ne de mezbaha vardır ve onlar, fabrika çevresindeki uygun bir arazide domates, biber, fasulye vb. gibi sebzeler ile tavuk, koyun gibi hayvanları doğrudan doğruya kendileri yetiştirerek, çalışanlara Cumhuriyetin ilk tabldot uygulamasını başlatırlar. Cumhuriyetin ilk yıllarında nelerin hangi koşullar altında ve hangi inanç ve dirençlerle başarıldığını gösteren bu ara açıklamadan sonra, tekrar Şanbaşıoğlu'nun ağzından demir-çelik serüvenine devam edelim :

"O vakit demiryolları Türkiye için çok önemli. Bu fabrikaları askerlerin ihtiyaçları için kurarken, İsmet Paşa'nın emriyle '... Burada ray da yapılınsın.' denmiştir. Türkiye'de ilk defa ray 1932 Senesi'nin Haziranı'nın 4'ünde burada yapılmıştır. Daha sonra Almanlar gittiler ve 1934'e kadar çelikhane çalışmadı; çünkü ne mühimmat, ne de ray için hiçbir sipariş yoktu...."

1934 senesinde Ali Çetinkaya Bayındırlık Bakanı olduktan sonra Devlet Demiryolları ona bağlandı. Devlet Demiryolları başlangıçta hiç istemiyordu; ama, Çetinkaya zorlayınca ray siparişini Kırıkkale'ye vermek zorunda kaldılar. Başlangıçta, tabiatıyla hiç tahsisat falan yok. Hepimiz acemiyiz ve doğru dürüst kütle halinde üretim yapamıyoruz. O esnada, 15'lik top imalatı için Almanya'ya tekâmül kursuna gidenler, Škoda firmasından Harlas isimli bir ustabaşı getirdiler. Bizim çelik imalatında Harlas'ın çok büyük yardımı ve tesiri oldu.

Rayları ilk teslim ettiğimiz zaman DDD şüphe etmişti. İnşaat Fen Heyeti Başkanı olan İsmail Fuat Bey bizim raylardan ve Alman konsorsiyumundan gelmiş raylardan bir kaç örnek alıp test etmek üzere İsviçre'ye gönderdi. Onlar rayları Thomas çeliğinden yapıyordu. Bizim raylar onlarınkinden kat be kat mukavim çıkınca herkesin sesi kesildi. **1935-1940 tarihleri arasında DDD'ye 20.000 ton ray verdik.**

Kırıkkale'nin esas imal görevi vasıflı çeliktir. Bunda başarılı olmuştur. **1935-50 arasında 150 kadar değişik çelik çeşidi yapılmıştır. Türkiye'de bugün bunun yarısı üretilmiyor.**

Kırıkkale'de hep yeni şeyler yapılırdı. Sıcak iş, yüksek hız, kısaca her cins takım çeliği yapılırd. Hülasa, uçak çeliği, kalem çeliği, paslanmaz çelikler, atışa dayanıklı çelikler, bütün dişli çelikleri, semantasyon çelikleri, daha bir çokları yapıldı. Bizi en çok müşkülata uğratan, fişek için, *platina* dediğimiz çok düşük (% 0,08) karbonlu ve silissiz malzeme imal etmekte. Kırıkkale'de dolomit yoktu, ama manyezit vardı; manyezitin yakılması ve katılması ilk defa burada oldu.

Sonra, Türkiye'de ilk defa çelik döküm, kuma çelik döküm de burada yapıldı. Çelik döküm kumu tanınmıyordu, bentonit hiç bilinmezdi. O vakit şamotu öğütüp döküm kumuyla karıştırma suretiyle çelik kumu imal edildi. İlk yapılan şeyler, topların tekerlek başları olmuştur. Ve ondan sonra da enteresan iki döküm yapıldı; bunlar eski Erkin denizaltı personel gemisinin bodoslamaları ve mermi çeliklerinin çekme halkaları için, iç kısmı beyaz döküm, dış kısımları gri döküm halkalardı.

Kapasite 2 tonluk bir elektrik ark ocağından ibaretti. Bütün bunları kitaplardan bakarak yaptık. Patent, lisans söz konusu olamazdı. Kendi ihtiyacımızı, DDD'nin ve Milli Savunma'nın ihtiyaçlarını karşıladık. Piyasaya vermedik, piyasanın ihtiyacı da yoktu...."

Prof. Dr. Bilsay Kuruç, Şanbaşıoğlu'nun anlattıklarından yola çıkarak o dönemki Kırkkale'yi şöyle tanımlıyor :

"... 1930'larda ıssız Kırkkale köyünde minyatür bir sanayi modeli kurulmuştu. Askeri fabrikalar 1924'te alınmış olan bir kararla, 'Kızılıрмаğın doğusunda kurulsun...' ilkesine göre ve bütünüyle de harp sanayisine yönelik olarak, ana ve yardımcı fabrikalar biçiminde kurulur. Fişek, mermi, çelik, tüfek ve barut fabrikaları ortaya çıkar. Mermi, barut, kapsül, fişek yanında, top tabanca, zırh mermisi, zırh levhası, vagon yayı, tampon yayı ve kabına sığmayan bir çok ürün, bu minyatür sanayide üretiliyordu...."

Bu minyatür sanayide gerçekten çok önemli, değişik ve zor işler yapılıyordu. Ama 600-700 ton/yıl ölçekli çelik üretimi ülkenin sanayileşebilmesi için çok yetersizdi. Türkiye'nin sanayi devrimini yakalaması için, ağır sanayisini kurması ve bunun için de lokomotif sektörlerden olan demir-çelik işinde çok yüksek üretim rakamlarına ulaşması gerekiyordu. İngilizlerin kitlesel demir-çelik üretimini 'Amerika Müstemlekesi'nden daha üstün tutmaları gibi, başta ABD olmak üzere, diğer gelişmiş ülkeler de bu üretimi çok önemsediler. 980'lerin sonlarında Uluslararası Demir-Çelik Enstitüsü'nün (IISI) 21. yıllık toplantısındaki şeref konuğu şöyle diyordu: "**ABD bir endüstri devi ise, bunu çelik endüstrisi merkezli sınai üretim gücüne borçludur....**"

En azından 2000'lerin başına kadar uzanan bir sanayi çağında lokomotif rol oynamış olan işkollarının desteklenmesi, ekonomik gelişmenin anahtarı konumundaydı. Çünkü bu anahtar sektörlerle yapılan yatırımlar sonucu, üretimde görülen % 20'lik bir artış, ulaşımdan reklama tüm diğer yan sektörlerde % 20'lik bir artışı da beraberinde getirmekteydi. Kimya sanayisi ile birlikte temel lokomotif sektörlerden olan demir-çelik işkolunda çalışan bir kişi, bu sektörlerden etkilenen diğer işkollarında 20 kişiye daha istihdam olanağı sağlamaktaydı. Yeni yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti de bu gerçeği görüyordu. Bu nedenle de, ülkede kitlesel ölçekli bir entegre demir-çelik tesisinin kurulması hususunun araştırılması için gereken çalışmalar, İktisat Vekaleti tarafından hemen başlatılmıştı.

KARDEMİR'in kuruluşunun 50. yılında yayınlanan bir broşürde anlatılanlara göre, 1925 yılında, bir taraftan petrolerin incelenmesi için Lüksemburg'dan Dr. Lucius, diğer taraftan da kömür ve demir madenlerinin araştırılması için Avusturya'daki ünlü Löben Maden Mektebi'nin profesörlerinden Dr. Granigg Türkiye'ye getirilir. Dr. Granigg, raporunda demir cevherinin

ve cevherin izabesi için kullanılacak kokun dışarıdan getirilmesini tavsiye eder....

Öte yandan ülkemizdeki kömürlerinin koklaşma testleri ve cevherlerin uygunluk analizleri de yurtdışında yaptırılmıştır. Bu kıpırtılardan sonra 1928'e kadar herhangi bir diğer araştırma emaresi gözlenmemektedir. 1928'de Genel Kurmay'da yapılan bir toplantıda konu tekrar ele alınmış; fakat, bütçeye ödenek konamadığından, demir-çelik sanayi kurma teşebbüsü ikinci kez olumsuz sonuçlanmıştır.

1932'de Rus Heyeti'nin incelemelerinden sonra, konu tekrar gündeme gelmiş; bu heyetin verdiği raporlarda, 1929-30 gümrük istatistiklerine göre, bir yılda 150.000 ton demir-çeliğe sürüm bulunabileceği, bunun için de günde 300 ton kapasiteli bir yüksek fırına ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Bu yüksek fırının işletilmesi için kurulacak kok fabrikasında da kimya sanayi bakımından önemli yan ürünler elde edileceği ve bu ağır sanayi merkezi çevresinde kurulacak sülfürik asit fabrikası ile diğer yan sanayi tesislerinin çok ekonomik olacağı doğrultusunda görüşler ortaya konmuştur.

Ruslardan sonra Amerika'dan gelen bir diğer heyete Türkiye'nin ekonomik tahlilleri yaptırılmış; bu kapsamda demir-çelik sanayisi de ele alınmıştır. Ve nihayet, entegre demir-çelik tesislerinin kuruluş yerlerinin seçiminin ve diğer sorunların incelenebilmesi için, Sümerbank ve Genel Kurmay ile birlikte çalışmalara başlanmış; birinci sanayi kalkınma planı kapsamında yer alan bu en önemli tesisinin kesin olarak kurulmasına karar verilmiştir.

Amerikalı iktisatçıların ve Rus heyetinin incelemeleri sonucunda, tesisler için önerdikleri kuruluş yeri Ereğli'dir. Daha sonra, kesin kuruluş yerinin tesbiti için Sümerbank ve Askeri Fabrikalar uzmanlarından bir heyet seçilir. S. Şanbaşıoğlu ile KARDEMİR'in yolları da ilk kez burada kesişir. Yer seçimi için oluşturulan heyette Vedat Akdoğan, Hasan Osman Kıracı ve S. Şanbaşıoğlu bulunmaktadır. İncelemelerin sonucunda "... tesis Zonguldak'ta kurulsun..." derler; Genelkurmay deniz toplarının atış menzili (o zamanlar 70 km'di) dışında kalması hususunda ısrar eder ve Zonguldak'tan 70 km içeride 11-12 haneli Karabük Köyü bulunur. Karabük'ün seçilmesinde savunma gereksinimi dışında şu faktörler de rol oynamıştır :

- Taşkömürü havzasına olan yakınlığı;
- Demiryolu güzergahında olması nedeniyle, 1936 yılında Erzurum demiryolu hattının yapılmasında

bulunan Divriği demir madenindeki cevherin nakil imkânı;

- Yörenin işçi yerleşmesine uygunluğu;
- Yöredeki jeolojik yapının ağır sanayi tesisi kuruluşuna elverişli oluşu,
- Demir cevheri dışarıdan ithal edileceği için sahile yakın oluşu.

Alman Krupp firması 80.000 ton/yıl ve İngiliz Brassert firması da 150.000 ton/yıl kapasiteli iki ayrı teklif verirler. İşin alınması için çok bastıran İngiliz Hükümeti ile imzalanan toplam **2,5 milyon £ tutarındaki bir kredi anlaşması çerçevesinde**, KARDEMİR'in ihalesi H. A. BRASSERT firmasına verilir. 3 Nisan 1937 tarihindeki temel atma töreninde Başvekil İsmet İnönü şunları söylüyordu :

"... Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları adı dikkatinizi celp etmiştir. Demir-Çelik fabrikaları yedi tane büyük fabrikadan mürekkeptir. Bunlardan her biri her memlekette başlı başına birer kıymet sayılabilir. Yüksek fırınlar, çelik fırınları, kok fırını, haddehane, 20.000 kW kudretinde bir elektrik santrali, büyük bir atölye ve tali maddeler fabrikası, bugün meydana getirilmesi kararlaştırılmış olan bunlardır. Bu müesseselere dayanarak yeniden kurulacak fabrikalar ayrıca bir mevzu olacaktır.

Kurulacak fabrikalar fennin en son terakkilerini ve en son icatlarını ihtiva edecek olan en kuvvetli müesseselerdir. Bu fabrikada günde bine yakın amele çalışacaktır. Amelenin nisbeten azlığı, kurulacak olan bu fabrikanın ne kadar modern ve mekanize olduğunu göstermeye kâfidir. Bu müesseselere 22 milyon liradan fazla para sarf edeceğiz. Fabrikaların her gün kullanacağı madenleri 236 vagon taşıyacaktır. Bu her gün on trenin buraya gelmesi demektir.

Arkadaşlar, endüstri hayatına hevesle girdikten sonra asıl endüstrinin ana kısmına, ağır endüstriye bugün başlamış bulunuyoruz. Makine endüstrisine de buradan başlanır. Bu müessese içtimai bakımdan da ayrıca dikkati celp edecek bir kıymeti haizdir. Burada çalışanların ikamet ve çalışma sıhhat şartları, mektep ihtiyaçları ayrıca hazırlanacak, bunlar için ayrı ayrı müesseseler kurulacaktır. Görüyorsunuz ki, Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları ile memleketin her sahada çok kıymetli olan başlıca ihtiyaçlarına cevap verecek bir müessese kurmakla kalmıyoruz. Cumhuriyetçi ve milliyetçi Türkiye'nin manevi ve içtimai bir medeniyet ve kültür müessesesini de meydana getirmiş oluyoruz.

Demir ve Çelik Fabrikalarının endüstri bakımından, ekonomi bakımından olduğu kadar, memleketin müdafaası için olan yüksek ehemmiyetine de bilhassa dikkatlerinizi celp etmek isterim. Bu fabrikalar her ihtiyaç için istediğimiz demir ve çelik temin etmekle, memleket müdafaası bugünden sonra daha geniş temellere istinat etmiş olacaktır. Her bakımdan memlekete bu kadar lüzumlu ve faydalı olan bu fabrikaları vücuda getirmek Atatürk'ün büyük ehemmiyet verdiği başlıca bir mevzu idi.

Bugün temelini atmakla sevinç duyacağımız bu fabrikaların kurulması için çok çalışılmış, uzun müzakereler ve tetkiklerde bulunulmuştur. Bu yolda karşılaşılmış olan sayısız zorlukları gidermek ve kuruluşlarını tahakkuk ettirebilmek için başlıca istinat kuvvetimiz Atatürk'ün bitmez tükenmez müzaheretini ve yardımı olmuştur..."

Böylelikle, Soğanlı ile Araç çaylarının kesiştiği yerde ve birer bataklıktan farksız olan geniş çeltik tarlalarının üzerinde memleketimizin ilk büyük ağır sanayi tesisleri **hızla** yükselmeye başlamıştı. Bu olay ülke çapında büyük yankılar uyandırmış ve gazeteler olayı günlerce işlemişlerdi....

KARDEMİR'in kuruluşu ile ilgili olarak S. Şanbaşıoğlu şunları anlatıyordu :

"... **Karabük'ün yapılması** –dikkat buyurun– **2½ senede olmuştur ve bu yapıma işinde ne dozer, ne de ekskavatör vardı. Bütün bu işler kazma, kürek ve eşek küfeleriyle yerlerin doldurulması suretiyle gerçekleştirilmiştir...**

Bu kadar hızlı bir fabrika yapılmasında, benim kanımcı en önemli faktör –öldüyse, Allah rahmet eylesin– Azmi Tılabar ismindeki kontrol mühendisiydi. O hep işinin başındaydı ve sabahdan gece saat 12'ye kadar mütemadiyen bu işle meşgul olurdu..."

1 Mart 1938'de makinelerin montajı başladı ve birbirini besleyen-tamamlayan üniteler bütünü olan bu tesiste ilk olarak 6 Haziran 1939'da Kuvvet Santrali ve ardından da 27 Temmuz 1939'da 1. Kok Fabrikası işletmeye alındı.

9 Eylül 1939'da işletmeye alınan Fatma adındaki 1. Yüksek Fırın, karnındaki cevheri taşkömürünün ateşi ve karbonu ile yoğurdu; uzun doğum sancıları çekti. Cumhuriyetin ilk sıvı demiri 10 Eylül 1939'da Fatma'nın karnından akkor halinde gün ışığına çıktı.

Yüksek fırında gerçekleşen reaksiyonların tümü bugün bile açıklanamamaktadır. Ama toprağı ateşle birleştirerek demir veren bütün yüksek fırınlara, bu saygı uyandıran ve heyecan veren doğurganlıklarından dolayı, hep kadın isimleri verilir ve yıllarca hiç durmazlar. İçerilerine her gün yüklenen cevheri ve kömürü, her gün gerisin geri demir olarak gün yüzüne çıkarırlar.

Ve tam 64 senedir –her 5-6 senede bir bakım-onarım için verilen kısa molalar hariç– **Fatma ve daha sonraları da kardeşleri Zeynep ile Ülkü, her gün demir doğurur durur....**

15 Eylül 1939’da Fatma tam kapasiteyle işletmeye alındığında, Yüksek Fırın Şefi Ekrem Kapralı ve İngiliz Uzman Mr. Smith Müessese Müdürü Halit Civelekoğlu’nun yanına gelir ve döküm alındığını bildirirler. Bu esnada, orada tanık olarak S. Şanbaçoğlu da bulunmaktadır. KARDEMİR’le Şanbaçoğlu’nun yolları, uzun yıllar sonra tekrar kesişecektir.

Daha sonra, sıra demiri yine ateşle çeliğe dönüştürecek olan Siemens-Martin ocaklarının devreye alınmasına gelir. Hem bu ocakların devreye alınması, hem de haddehane ve ray çekme ayarlarının yapılması süreçlerinde Kırıkkale’den gelen ekiplerin çok büyük katkıları olacaktır. Ve bundan sonra da KARDEMİR, hem başka demir-çelik işletmelerinin, hem de başka fabrika ve tesislerin kurulmasında, olağanüstü bir özveriyle, çok büyük hizmetler verecektir.

KARDEMİR o günlerde en ileri teknolojileri içeren devasa boyutlu bir ağır sanayi tesisiydi ve işletilmesi için müteahhit firma ile 1½ senelik bir sözleşme yapılmıştı. SÜMERBANK da bu tesisin işletilmesine yardım etmekle görevlendirilmişti. 13 Mart 1937’de kurulan Sümerbank Karabük Bürosu, 1 Haziran 1939’da 30.000.000 TL sermaye ile kurulan Türkiye Demir-Çelik Fabrikaları Müessesesi’ne devir oluyor; başlangıçta 32.900.000 TL’ye mal olan KARDEMİR’e Sümerbank’ça Sülfürik Asit ve Süperfosfat Fabrikaları ile bazı tesisler daha ilave ediliyor ve böylece toplam kombine yatırım maliyeti de 50.000.000 TL’ye baliğ oluyordu.

13 Mayıs 1955 tarihli bir kanunla KARDEMİR, 200 milyon TL sermayeli bir ‘iktisadi devlet teşekkülü’ durumuna gelmiş ve “Türkiye Demir-Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü” adını almıştı. 21 Mayıs 1955’te ETİBANK’ın bir müessesesi olan Divriği Demir Madenleri’ni de bünyesine katan kuruluşta, bu işletmelerin dışında başlıca şu üniteler mevcuttu;

- Kıрма-Elme ve Sinter Tesisleri,
- Kok Fabrikaları,
- Yüksek Fırın,
- Çelikhane,
- Haddehaneler,
- Makine Atölyesi,
- Çelik Konstrüksiyon Atölyesi,
- Pik, Çelik ve Demirdışı Metal Dökümhaneleri.

KARDEMİR’de, yalnız inşaatlarda kullanılabilecek olan klasik uzun çelik mamûllerinin üretimi için gerek duyulan tesislerin yanı sıra, makine ve çelik konstrüksiyon atölyeleri ile dökümhanelerin de kurulmasının temel nedeni, ülkemizin her yöresinde başlatılan kalkınma ve sanayileşme çağını yakalama hamlesi çerçevesinde planlanan tesislerin hayat geçirilmesiydi. Örneğin, 35 tona kadar pikten ve 26 tona kadar da çelikten mamûl, çok ağır parçaların dökülebildiği 49.000 t/yıl kapasiteli dökümhaneler, Türkiye ve Balkanlar’ın en büyük ve Avrupa’nın da hatırı sayılır büyük tesislerindendi. KARDEMİR, bünyesindeki bu tesislerle, bir çok fabrikanın kuruluşunda önemli görevler üstlenip ‘**Fabrikalar Kuran Fabrika**’ unvanını taşımaya hak kazanmıştır. Zira, **Afşin-Elbistan TES, PETKİM, Seydişehir Alüminyum Tesisi, Karakaya Barajı, Fırat Köprüsü; Pendik, Taşközük ve Alaybey Tersaneleri ile ERDEMİR ve İSDEMİR entegre tesisleri de dahil olmak üzere, TRT ve PTT’nin 19 adet Radyo-TV anten kulesi, çay fabrikalarının 64 ünitesi, 9 tane şeker fabrikası, 7 çimento fabrikası, ETİBANK işletmelerinin bir kısmı ve bazı askeri tesisler KARDEMİR tarafından kurulmuştur.**

Ülkemizin sanayisini geliştirmeyi hedefleyen demir-çelik üretimini artırma gayretlerine paralel olarak, KARDEMİR de kendini geliştirip tevsi etmiştir. Mevcut kapasite, ilk yüksek fırın Fatma’nın kardeşi Zeynep’in devreye girmesiyle 275.000 ton/yıl’a ve son yüksek fırın Ülkü’nün 1964’te yılında işletmeye alınmasıyla da 600.000 ton/yıl’a kadar yükselmiş; daha sonra gerçekleşen ıslahat ve tevsiyat ile birlikte 1 Mton/yıl’a erişmiştir.

Uzun ürüne yönelik bu ilk entegre tesisin ardından, yassı ürüne yönelik ve yine cevher ve taşkömüründen üretim yapmak üzere, ikinci bir entegre demir-çelik tesisi kurulması yönündeki girişimler 1957’de başlamıştı. Bundan sonrasını gene Selahattin Şanbaçoğlu’nun ağzından dinleyelim :

"... 1956-57'de Alman Krupp, SÜMERBANK, ETİBANK ve İş Bankası iştiraklarıyla bir şirket kuruldu. Şirketten istenen Türkiye'de bulunan demir yataklarını inceleyip ikinci demir çelik sanayisinin tipi ve yerini tayin etmekte. 1958'de şirketin başına beni getirdiler. Bir rapor hazırlayıp, hükümete yakınlığı da bulunan İş Bankası Genel Md. Üzeyir Avunduk'a verdim. Tavsiyem 1 milyon tonluk yassı mamül tesisi kurulmasıydı. Üç ayrı yerden birinde olmalıydı: Ereğli, Edremit Körfezi veya İskenderun. Şimdi buraların üçünde de birer demir-çelik tesisi kuruludur. Çünkü entegre demir-çelik tesislerini deniz kenarında kurmak doğrudur. Çünkü, demir-çelik 1 ton mamul için 6 ton hammadde ithal eder ve su yolu en ucuzudur.

Krupp hammadde vaziyetini uygun görmeyerek işten çıktı. Beni bazı bakanların bulunduğu küçük bir Bakanlar Kurulu'na çağırıldılar. İzah ettim. Kredi alındı ve Sanayi Bak. Ereğli'nin kuruluşuna ön ayak oldu. Ereğli verdiğim rapordaki esaslara göre kuruldu, ama kapasite 500.000 ton/yıl olarak. Ben görev almadım....'

Evet... ERDEMİR, yassı mamül hedefleyen 470.000 ton/yıl kapasiteli ikinci entegre tesis olarak, 7462 sayılı yasayla 1960'ta kurulmaya başlanmış ve özel bir AŞ statüsüyle 1965 yılında da işletmeye alınmıştır.

ERDEMİR'in 600 milyon TL'lik kuruluş sermayesinin % 21'i 'Koppers Assoc.' isimli bir konsorsiyuma ve % 8,25'i de 'Chase Int. Investment Co.' firmasına aitti. SÜMERBANK ile TDÇİ-KARDEMİR de 153'er milyon TL ile % 25,5'erlik iki ayrı hisseye (veya % 51'lik kombine bir çoğunluğa) sahiptiler. Sonradan yabancı ortaklar hisselerini yerli ortaklara satmışlardı.

ERDEMİR hisselerinin yarıya yakını bugün borsada kote edilmiş durumdadır ve geri kalan kısmı ise hâlâ kamunun elindedir. Üretim kapasitesi ilk önce 2 Milyon ton/yıl'a (Mt/yıl), ardından da 3 Mt/yıl'a çıkarılmıştır. Ülkenin tek yassı mamül üreten tesisi olan ERDEMİR bu gün, ana ve yan üretim tesislerinin yanı sıra iki liman, iki baraj, 1.500 lojman, bir hava limanı ve sahibi olduğu diğer fabrikalarla ülke ekonomisinin temel taşlarından biridir.

Sermaye takviyesinin yanında, ERDEMİR'in devreye alınmasında da yoğun çabalar harcayan KARDEMİR, ülkemizin üçüncü ve son entegre demir-çelik tesisi olan İSDEMİR'in devreye alınması sürecinde sayısız fedakârlıklarda bulunmuştur. 1970'te temeli atılan İSDEMİR'de, 1975'te yüksek fırın devreye alınmış; 1977'de ise 1 Mt/yıl kapasiteli bir çelikhane çalışmaya başlamıştır.

1974'te bitirilmesi planlanan, ama ancak 1977'de bitirebilen İSDEMİR'in kuruluşundaki gecikmede, Türkiye'de özel sektör geliştirmek üzere sermaye yaratma çabalarının büyük etkisi olmuştur.

İnşaat ve montaj işlerinin tonaj hesabıyla bölüm bölüm özel firmalara ihale edilmesinin ardından, yüksek bedellerle işi alan firmalar bu işleri çok daha düşük fiyatlarla küçük şirketlere devretmiş; ancak, altyapısı yeterli olmayan küçük şirketler işleri bitirememiş; ya da ağır tonajlı bazı işler tamamlanmış ve hassas bölümler tamamlanmadan iş yarım bırakılmıştır. Süre uzatımı ve yeniden fiyatlandırma ile büyük para kazanan bazı firmalar, işi önce bıraktıkları halde, aynı işi daha yüksek bedellerle tekrar almışlardır. Tüm bunlara rağmen, ünitelerin hemen hemen hepsi yarım kalmış ve bu işler de KARDEMİR'in montaj ekibince tamamlanmıştır.

İSDEMİR bugün 2,2 Mt/yıl'lık kapasiteye ulaşmıştır. Ancak, yaşadığı finans sorunları ve kronikleşen zararları sonucu ERDEMİR'e bağlanmış ve uzun yılların birikimleri sonucunda oluşan sorunlar göz ardı edilmiştir.

Cevher ve taşkömüründen demir-çelik üreten bu entegre tesisler dışında, hurda demir-çelik girdisiyle çelik üreten EAO (Elektrikli Ark Ocağı) Tesisleri de –bu kapsamdaki ilk tesis olan Kırıkkale Çelik Fabrikası istisna kalmak kaydıyla– 950'lerin sonlarına doğru, özel sektör tarafından ülkemizde kurulmaya başlanmıştır. İlk olarak, Elektro Metal AŞ 1957'de EAO ile çelik üretmeye başlamış; sonra da, METAŞ ile diğerleri onu izlemişlerdir.

EAO işletmelerinden olan ve Türkiye'nin alışımlı çelik üreten en büyük tesisi olan Asil Çelik'in de gayet ilginç bir öyküsü vardır. Bu tesis özel sektör tarafından yapılmış; ancak layığıınca işletilemediği için de kamulaştırılmıştır. Uzun yıllar bu tertiple çalıştıktan ve pek çok ek yatırım gerçekleştirildikten sonra, Asil Çelik tekrar özelleştirilmiştir. 2000'li yıllara kadar dünya demir-çelik üretimi ile dünya sınaî üretimindeki gelişme büyük bir paralellik göstermektedir. Bu olguya bağımlı olarak ekonomik, sosyal ve politik bütün gelişmelerde de demir-çelik işkolunun büyük etkisi olmuştur. Bugünkü Avrupa Birliği'nin temelini oluşturan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) anlaşmaları ülkelerinin gelişmişlik düzeyini de çok etkilemiştir.

Genç Türkiye Cumhuriyeti de sanayi çağını yakalamak için, doğru bir öngörüyle, entegre demir-çelik tesisini kurarak ağır sanayi hamlesine başlamış; ancak, zaman içinde demir-çelik üretimi ile ilgili olarak alınan bazı yanlış kararlar, büyük yapısal bozukluklara neden olmuştur.

2000 yılı sonu itibarıyla, Türkiye'nin toplam ham çelik kapasitesi yaklaşık 20 Mt/yıl ve üretimi de 14,3 Mt/yıl olmuştur. 2001'de dünyada üretilen toplam 840 Mt çeliğin % 1,8'ini üreten Türkiye, dünyanın en büyük 15. üreticisi olmuştur.

Ülkemizdeki yıllık uzun ürün tüketimi 6 Mt, yassı ürün tüketimi ise yine 6 Mt civarındadır. Yassı ürün talebi, ekonomik gelişmeye de paralel olarak, her yıl % 5 artmaktadır. Böylece, yaklaşık 11 Mt uzun ürün kapasite fazlası ve 3 Mt da yassı ürün açığımız bulunmaktadır.

Ülkemizin 14,3 Mt ham çelik üretimine karşılık 12 Mt tüketimi olmasına rağmen, başta EAO tesislerinin hurda girdiye bağımlı olması ve entegre tesislerin de yurtdışının hammadde girdilerine bağımlı olması nedeniyle, Türkiye, net demir-çelik ithalatçısı bir ülke konumuna gelmiştir.

2000 yılı sonu itibarıyla, ülkemizde faaliyet sürdüren 17 EAO tesisinin kapasitesi, toplam kapasitenin % 69'una tekabül eden 14 Mt düzeyindedir ve bunların toplam 2000 üretimi de 9,15 Mt (% 64) kadardır. Ülkemizde halen mevcut üç entegre demir-çelik tesisinin toplam kapasitesi ise yalnız 6,2 Mt/yıl (ülke toplamının % 31'i) düzeyindedir ve 2000 yılı üretimi de 5,14 Mt'dur (% 36). Ülkemizdeki ham çelik üretim kapasitesinin 16,6 Mt'luk bölümü (% 83'ü) uzun ürün, 3 Mt'luk bölümü (% 15'i) yassı ürün ve yaklaşık 0,4 Mt'luk kalan bölümü (% 2'si) ise vasıflı çelik üretimini hedef almıştır.

Oysa ki, dünya çelik üretimine ilişkin istatistik verilerine baktığımız zaman, yukarıda çizilen tablonun neredeyse tam tersi bir görünümle karşılaşmaktayız. Dünya çelik üretiminin % 70'i entegre tesislerde ve sadece % 30'u EAO ile işletilen tesislerde gerçekleşmektedir. Ayrıca, dünya üretiminde yassı ürünlerin payı % 65, uzun ürünlerinki ise % 35 düzeyindedir. Ayrıca, gelişmiş ülkelerde, yassı ürün payı aynı kalmak kaydıyla, alaşımlı çelik üretiminin toplam üretim içindeki payı da %15 dolaylarındadır.

Gelişme çabasına giren ülkelerde öncelikle şehirleşme çalışmalarının ve buna bağlı olarak inşaat sektörünün ağırlık kazandığı görülür. Bu nedenle çelik endüstrisinde ilk başlarda uzun ürün talebi fazladır. Zamanla gelişmişlik düzeyine bağlı olarak beyaz eşya, makina, otomotiv gibi

sektörlerin yassı çelik ürünlerine talebi artar, aynı zamanda alaşımlı çelik çeşitlerine ve miktarlarına da gereksinim fazlaşır. Demir-çelik üretim projeksiyonları yapılırken ve buna göre yatırımlar yönlendirilir, teşvik edilirken bu temel kural gözetilir. Demir-çelik üretiminden etkilenecek sektörlerin geliştirilmesi de böyle yönlendirilir. 1960'larda ülkemiz uzman ve mühendislerinin bu günlerin yassı-uzun gereksinimlerinde doğru tahminler yaptığı biliniyor. O halde, hangi çıkarlarla ve hangi yabancı danışmanlık kuruluşlarının yönlendirmesi ile onca yatırıma izin verildi daha da ötesinde teşvik sağlandı? Bu, Cumhuriyet demir-çelik öyküsüne yakışmayacak bir kara mizahtır.

Ülkemizin demir-çelik sektöründeki bu çarpıklıktan en çok etkilenen kuruluşların başında ise KARDEMİR gelmektedir. Hem demir-çelik sektörümüzün, hem de KARDEMİR'in yapısal bozulmasını hazırlayan etmenler arasında, yanlış politik kararlar yanında, yabancı uzman ve danışmanlık kuruluşlarının da büyük veballeri bulunmaktadır. Gerek ülkemizin demir-çelik üretiminin projeksiyonu, gerek tesis ölçeklendirilmesi ve gerekse tevsiat işlerinde, yabancı uzmanların genellikle yanlış kararları görülür.

KARDEMİR'in 1958-62 yılları arasında 600.000 ton/yıl kapasitesine çıkarılması çalışmalarında görev üstlenen Alman ve İngiliz firmaları, mevcut küçük Siemens-Martin fırınlarını yıkıp yerine büyüklerini kurarak çelik üretimini sağlamışlardır. Oysa, o yıllarda günümüzde de elan geçerli olan 'LD Konvertörleri'yle çelik üretimi yapılmaktadır. Bu stratejik hata tesisin geleceğine hep olumsuzluk taşıyacaktı. Kontinü kütük tesisinin zamanında kurulmaması da, KARDEMİR'deki zarar dönemini başlatan en önemli teknik nedenlerin bir diğeridir. Ancak, KARDEMİR'deki esas geri gidiş süreci, 980'lerin sonuna doğru kamu işletmelerini her ne pahasına olursa olsun elden çıkarma politikaları ile, başlamıştır. Zira, teknolojik yatırımları zamanında yaptırmama ve engelleme, aşırı istihdam, sermaye yetersizliği ve çok yüksek faizlerle özel bankalara borçlandırma gibi çeşitli kötü yönetim politikalarının en acımasızları bu işletmeye uygulanmıştır.

1989'da başlayıp epey de uzun süren bir grevin ardından KARDEMİR eni konu mecalsizleşip verimsizleşmiş; Ve nihayet, 5 Nisan 1994'ün ekonomik tedbir paketi içinden KARDEMİR'in kapatılma kararı da çıkmıştır. Aslında, sadece Karabük'ü değil, Bartın, Eflani, Kastamonu, Çankırı gibi çok geniş bir bölgeyi de besleyip giydiren KARDEMİR hakkındaki bu kararın; bazı yanlış uygulamaları hayata geçirmek için ince hesaplarla kurulmuş bir tuzak olduğunun anlaşılması uzun sürmemiştir.

Ünlü 5 Nisan Paketi'ne karşı gösterilen ilk tepki, bazı yabancı uzmanların tesisi incelemesini takiben, anılan kapatma kararının alınacağını fark eden Metalurji Mühendisleri Odası yönünden geliyor; Oda, kararın hemen ertesindeki bir basın toplantısı ve ardından yayınlanan 'KARDEMİR Raporu' ile gerekçelerin doğru olmadığı ve aslında çoktan alınması gereken bir takım tedbirlerle, KARDEMİR'in hâlâ verimli olarak işletilebileceği gerçeğini kamuoyuna açıklıyordu.

Yukarıda özetlenen gelişmelerin ardından, gerek bölge insanın etkisi, gerekse işçi sendikasının baskısıyla Başbakanlık bünyesinde bir 'KARDEMİR İnceleme Komisyonu' kurulmuştu.

KARDEMİR'le S. Şanbaşıoğlu'nun yolları en son bir kez daha keşişti: Bu komisyonda o da bulunuyordu.

1939 Eylülünde KARDEMİR'den sıvı metalin alındığı ilk gün orada bulunan Şanbaşıoğlu, Komisyon'un en çalışkan üyesiydi; tam 55 yıl sonra, KARDEMİR'i kurtarmak için en ön safta yine mücadele ediyordu. Komisyon çalışmalarının sonuna doğru inceleme için KARDEMİR'e gidildi. Buraya şov yapmak için gelen siyasilere, ülke sanayisinde derin izler bırakmış 87 yaşındaki bu kişi, 'Bu tesis ülke için gereklidir, kapatmak cinayettir!' dersleri veriyordu....

KARDEMİR Raporu da ucuz siyaset malzemesi yapıldı. Selahattin Şanbaşıoğlu ise, engin bir vicdan huzuru içinde, "Biz görevimizi yaptık...." diyordu. Ve bu onun son görevi oldu; bir yıl sonra kendisini trafik terörüne kurban verdik, aramızdan ebediyen ayrıldı. KARDEMİR de, çok büyük paralar karşılığı yabancı bir danışmanlık şirketince düzenlenen raporda belirlenen esaslara göre, işçi sendikasının önderliğindeki bir konsorsiyuma devredildi.

Bu devire karşı çıkan tek kuruluş, galiba yine Metalurji Mühendisleri Odası oldu. Verimli bir üretimin temel unsurları olan sermaye riski ve iyi yönetim uygulamalarının da bir kültür gerektirdiği ve kendi misyonu ile ters düşecek uygulamalardan işçi sendikasının kaçınması gerektiği anlatılmaya çalışıldı. Ama nafile....

Madem ki, Türkiye Cumhuriyeti demir-çelik öyküsüne Selahattin Şanbaşıoğlu ile başladık, yine onunla bitirelim; aynen şöyle diyordu :

"... O gün, o koşullarda yapılanların bugün yapılmamasının mazereti olamaz, isteselerdi her şey yapılabilirlerdi ..."